

— مجموعه مقالات —
دومین همایش ملی

استدلال و ادب

دولت جمهوری اسلامی ایران:
بنیان، آسیب، چشم انداز

گروه علوم سیاسی
دانشگاه فردوسی مشهد

حامیان علمی و مالی همایش دولت پژوهی

دانشگاه فردوسی مشهد، دانشگاه بجنورد، مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، پایگاه اسنادی علوم جهان اسلام (ISC)، شورای اسلامی شهر مشهد، مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی شهر مشهد، انجمن علوم سیاسی ایران، مرکز منطق‌های اطلاع‌رسانی علوم و فناوری (Ricest)، انجمن علمی علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد

اعضای دبیرخانه همایش

نگار ابراهیمی، یاسین اژدری، علی اسماعیلی، سارا اکبری، سمیرا ایزدپناه، زهرا بیضایی، حسین پیوسته، محدثه جزایی، نازنین جوادی، مرتضی حافظی، ماندانا دریانوردی، محمدرضا دهقان، فاطمه ذولفقاریان، رضا رجبی، سهیلا رخشانی، رضا سرحدی، ساجده سهیمی، رقیه سیدآبادی، منیره شفیقی، ابوالقاسم شهریار، ملیحه عزتی، محمد عثمانی، محمد عزیزآبادی، فایزه عنابستانی، سارا فلاح، علی قدیری، مطهره محرابی، زهرا محمدزاده، فاطمه مصیبی، صبا مقیسه، جمال معتمد، یوسف مهدیان، سینا نصیری، سجاد واحدی

ویراستار و صفحه‌آرا: افسانه رشیدیان

نشانی سایت: stateconf@um.ac.ir

تاریخ برگزاری: ۷ و ۸ اسفند ۱۳۹۷

تلفن تماس: ۰۵۱_۳۸۸۰۶۳۴۱

پست الکترونیک: stateconf@um.ac.ir

نشانی: مشهد، میدان آزادی، پردیس دانشگاه فردوسی، دانشکده علوم اداری و اقتصادی

کد پستی: ۹۱۷۷۹۴۸۹۵۱

آزمون نظریه دولت رانتیه با دولت پس از انقلاب اسلامی در ایران

عباس کشاورز شکری^۱

قدسی علیزاده سیلاب^۲

چکیده

هدف این مقاله بررسی ویژگی‌های دولت رانتیه با دولت ایران پس از انقلاب اسلامی است. سؤال آن است که آیا دولت پس از انقلاب اسلامی باز هم به مانند دولت قبل از انقلاب ویژگی‌های دولت رانتیه را داراست و اگر دارد فرق آن با ویژگی‌های دولت رانتی قبل از انقلاب در چیست. برای پاسخ به این سؤال، از روش تحلیل اسنادی که از انواع روش‌های کیفی است استفاده شده است. با این روش، اسناد و مدارک موجود شامل کتب، مقالات و پایان‌نامه‌ها و اسناد بررسی شده است. به همین منظور ابتدا نظریه دولت رانتیه (تحصیل‌دار) بررسی و سپس دولت جمهوری اسلامی در قالب نظریه دولت رانتیه مورد ارزیابی قرار گرفته و وجه تشابه و تفاوت آن با دولت پهلوی از این حیث مورد بررسی قرار می‌گیرد. یافته تحقیق آن است که اگر چه هنوز برخی خصصت‌های رانتیه بودن در دولت پس از انقلاب اسلامی مشاهده می‌شود ولی این دولت دارای برخی تفاوت‌ها با دولت‌های رانتیه نیز هست که عبارت‌اند از عدم جدایی دولت از جامعه؛ استقلال همه‌جانبه به عبارتی عدم وابستگی به قدرت‌های خارجی و همچنین استفاده از وام‌های داخلی و عدم دریافت وام خارجی؛ صدور انقلاب و حمایت از ملت‌های مسلمان.

واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی، ایران، دولت رانتیه.

مقدمه

یکی از مفاهیم مهم سیاسی که در رابطه با آن نظریات مختلفی بیان شده؛ مفهوم دولت است. چگونگی شکل‌گیری، منشأ، ماهیت و... دولت از مسائل مهم در علوم سیاسی است. دولت‌ها بر اساس ویژگی‌هایی که دارند در قالب نظریات مختلف ارزیابی شده‌اند. هر یک از نظریه‌ها به جنبه‌های مختلف و علل زوال و دوام دولت‌ها پرداخته‌اند. دولت ایران قبل و پس از انقلاب اسلامی نیز در قالب نظریات مختلف ارزیابی شده است. از آنجا که اقتصاد ایران تک محصولی بوده و وابسته به درآمد نفت بوده است؛ می‌توان گفت دولت ایران قبل و پس از انقلاب اسلامی در قالب نظریه دولت رانتیه قابل ارزیابی است. با پیدایش نفت در ایران و اهمیت این ماده در جهان، روز به روز بر اهمیت ایران به‌عنوان یک کشور نفت خیز و صاحب منابع عظیم نفت بیشتر شد. تا جایی که در جنگ جهانی دوم با نزدیک شدن آلمان به ایران، دو کشور انگلستان و شوروی بدون هیچ معطلی، اختلافات را کنار گذاشته و بلافاصله برای نجات چاه‌های نفت ایران در شمال و جنوب از خطر دست‌رسی آلمان به آنها، در جهت ورود به ایران و اشغال آن اقدام نمودند. اهمیت نفت و حیاتی بودن این طلای سیاه در اقتصاد جهان روز به روز

۱. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه شاهد Keshavarz@ac.ir

۲. دانشجوی دکتری مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی دانشگاه شاهد gh.Alizadeh88@yahoo.com

به شتر آشکار می‌شد و به تبع آن اهمیت ایران. همچنین با توجه تو سعه نیافته بودن ایران، اهمیت نفت، به‌عنوان سرمایه‌های درآمدزا برای ایران از اهمیت قابل توجهی برخوردار شد. این امر تا جایی پیش رفت که وابستگی درآمد ایران به نفت روز به روز بیشتر گردیده و در نهایت ایران را در زمره کشورهای رانتیه قرار داد. دوران پهلوی ایران به‌عنوان یکی از کشورهای رانتیه با تمام ویژگی‌های خاص آن به شمار می‌رفت. پس از انقلاب اسلامی تلاش‌هایی صورت گرفت تا از وابستگی به درآمد نفت کم شود. اما با وجود جنگ تحمیلی، تحریم‌ها و... موجب گردیده است؛ همچنان درآمد اصلی کشور وابسته به منابع نفت و درآمد حاصل از فروش آن باشد. هدف از پژوهش حاضر بیان تفاوت ویژگی‌های دولت رانتی پس از انقلاب اسلامی با ویژگی‌های دولت رانتیه قبل از انقلاب اسلامی است. لذا پژوهش حاضر بر آنست که به این سؤال اصلی پاسخ دهد که آیا دولت پس از انقلاب اسلامی باز هم به مانند دولت قبل از انقلاب ویژگی‌های دولت رانتیه را داراست و اگر دارد فرق آن با ویژگی‌های دولت رانتی قبل از انقلاب در چیست؟ لذا ابتدا به بیان نظریه دولت رانتیه پرداخته می‌شود. سپس ویژگی‌های دولت رانتیه قبل از انقلاب اسلامی بیان خواهد شد. در ادامه به ویژگی‌های دولت رانتی پس از انقلاب اسلامی پرداخته؛ وجوه تفاوت و شباهت‌های دو دولت قبل و پس از انقلاب اسلامی را به تفکیک ارائه می‌گردد. برای پاسخ سؤال پژوهش حاضر، از روش تحلیل اسنادی که از انواع روش‌های کیفی است؛ استفاده شده است. با این روش، اسناد و مدارک موجود شامل کتب، مقالات و پایان‌نامه‌ها و اسناد برر سی شده است. تاکنون اندیشمندان متعددی در چارچوب رهیافت اقتصاد سیاسی به برر سی ایجاد و ماهیت دولت‌های تک محصولی رانتی به ویژه در خاورمیانه پرداخته‌اند. حسین مهدوی (۱۹۷۰) در مقاله خود تحت «عنوان الگوها و اهمیت توسعه اقتصادی در دولت‌های رانتیر» با در نظر گرفتن ایران، دولت رانتیر یا تحصیلدار را تعریف می‌نماید. حازم ببلاوی نیز در مقال‌های تحت «عنوان دولت تحصیلدار در جهان عرب» ویژگی‌های یک دولت رانتی و تحصیلدار را چنین بر می‌شمارد دولت رانتی به طور عمده به رانت خارجی وابسته است. علیرضا ازغندی (۱۳۸۸) نیز رانت را به مثابه اقتصادی، درآمدی می‌داند که بدون زحمت و تلاش یدی به دست می‌آید.

الف) مبانی نظری دولت رانتیه

در جهت پاسخ به سؤال پژوهش حاضر ابتدا به اختصار مبانی نظری دولت رانتیه بیان می‌گردد. رانت در لغت به معنای اجاره‌بها و اجاره‌های ثابت است که شخص از کرایه زمین، خانه و... کسب می‌کند. اما در اقتصاد سیاسی به معنای تحصیلدار، توزیعی، تخصیصی، بهره‌بردار آمده است و به درآمدی گفته می‌شود که بدون زحمت و تلاش یدی یا فکری به دست می‌آید. به عبارت بهتر، رانت به درآمدهایی گفته می‌شود که هر دولت از راه فروش و صادرات منابع زیر زمینی و خدادادی به خارج به دست می‌آورد این درآمدها با فعالیت‌های تولیدی اقتصاد داخلی ارتباط ندارند. همچنین، کمک مستقیم بیگانگان به بعضی از کشورها نیز جزو درآمدهای رانتی محسوب می‌شود (حاجی یوسفی، ۱۳۷۷). درآمدهای ناشی از فروش نفت، گاز، اورانیوم، آهن و مس... بارزترین نمونه‌های رانت شمرده می‌شوند. درآمدهایی همچون دریافت حق عبور از کانال‌هایی که در حوزه بعضی از کشورها هستند. مثل درآمدهای مصر از عبور کشتی‌ها از کانال سوئز نیز جز رانت محسوب می‌شوند (امام جمعه زاده، معصومی، ۱۳۸۹: ۳۴-۳۵).

واژه رانت یا رانتیر در ادبیات اقتصاددانان اروپایی از جمله آدام اسمیت، دیوید ریکارد، و کارل مارکس در قرن ۱۹ مطرح شده است؛ ولی پس از جنگ جهانی دوم، اندیشمندانی مثل فیلیپ راوکینز، دیوید پیرس، حازم ببلاوی و